

İstanbul Üniversitesi Yayın No: 4609
ISSN 1303-5746

**İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

REVIEW OF THE FACULTY OF THEOLOGY OF ISTANBUL UNIVERSITY

Hakemli Dergi

SAYI: 12

YIL: 2005

İSTANBUL - 2005

İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'NIN İSLAM TARİHYAZICILIĞI İLE İLGİLİ BİR YAZMA ESERİ: İNCELEME VE ÇEVİRİMYAZI

Yrd. Doç. Dr. Yavuz YILDIRIM*

ÖZET

Bu makalenin amacı, son dönem Türk düşünürlerinden İzmirli İsmail Hakkı'nın, İkinci Meşrutiyet döneminde İslam tarihyazıcılığı hakkında kaleme aldığı bir yazma eseri incelemek ve çevrimyazısını sunarak günışığına çıkarmaktır. İzmirli eleştirel ve geniş kapsamlı bir tarih anlayışına sahiptir. İslam tarihinin bir kültür tarihçiliği anlayışıyla yazılması gerektiği görüşündedir. İslam tarihyazıcılığı mirasını özetlediği bu eserini, yazılması planlanan bir İslam tarihi kitabının girişi olarak kaleme almıştır.

Anahtar Kelimeler: İzmirli İsmail Hakkı, İslam tarihyazıcılığı, eleştirel tarihçilik

SUMMARY

A MANUSCRIPT OF İZMİRLİ İSMAİL HAKKI ABOUT ISLAMIC HISTORIOGRAPHY: EXAMINATION AND TRANSCRIPTION

The aim of this article is to examine and offer transcription of a manuscript about Islamic historiography written by İzmirli İsmail Hakkı who is one of the Turkish thinkers of the modern period, in the early 20th century. İzmirli has a critical and comprehensive perspective of history. He thinks that Islamic history should be written with a perspective of cultural historiography. He wrote this manuscript which summarizes the heritage of Islamic historiography as an introduction to an Islamic history book which was planned.

Key Words: İzmirli İsmail Hakkı, Islamic historiography, critical perspective in history

GİRİŞ

İzmirli İsmail Hakkı (1868-1946), Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet'in başlarında birçok yüksek öğretim kurumunda eğitim ve idarecilik görevleri yapmış, tarih, felsefe ve İslam ilimleri ile ilgili dersler vermiş ve pek çok eser kaleme almış bir düşünürdür.¹ Tarih alanındaki

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi.

¹ İsmail Hakkı İzmirli hakkında bilgi için bkz: Sabri Hizmetli, *İzmirli İsmail Hakkı*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996; Celaleddin İzmirli, *İzmirli İsmail Hakkı: Hayatı, Eserleri, Dinî ve Felsefi İlimlerdeki Mevkii, Jübilesi ve Vefatı*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1946; *İzmirli İsmail*

eserlerinden birinde tarih biliminin önemini ve İslam tarihi literatürünü ele almıştır. Biz bu yazımızda, İzmirli'nin yazma halindeki bu eserini değerlendirecek ve tamamının çevrimyazısını sunacağız.

Eser ile aynı üslubu taşıdığından dolayı İzmirli tarafından kaleme alındığını tahmin ettiğimiz önsözde yazar, eserin yazılış serüveninden kısaca söz etmektedir. Burada İkinci Meşrutiyet dönemi Maarif Nâzırlarından (Eğitim Bakanı) Emrullah Efendi'nin, "bilimsel bir İslam tarihi eseri"nin yazılması görevini kendilerine verdiğini belirtmektedir. Yazar, bu eserin başına tarih kaynakları hakkında bir bölüm konulmasının uygun görüldüğünü ifade etmektedir. Buradan hareketle, elimizdeki eserin, yazılması istenen İslam tarihi kitabına bir giriş mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Önsözde kimlerden oluştuğu belirtilmeden bir "heyet"ten bahsedildiği için geniş çaplı bir İslam tarihi yazılması planlandığı düşünülebilir. Ancak eserin geri kalan kısmının kim veya kimler tarafından yazılacağından söz edilmemektedir.

Risalenin ne zaman yazıldığı ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Emrullah Efendi'nin Maarif Nâzırlığı 1910-1911 ve 1912 yıllarında iki dönem olduğundan² eserin bu yıllarda yazıldığı düşünülebilir. Dolayısıyla eser, bir İkinci Meşrutiyet dönemi ürünüdür.

İzmirli'nin tarih perspektifi oldukça kapsamlıdır. Ona göre İslam tarihi, müslümanların ondört asırlık zaman dilimi içinde yaşadıkları siyasî, sosyal, kültürel ve ahlâkî olayları ve değişimleri kapsamaktadır.³ Bu bakış açısının, tarihi genellikle siyasî olaylardan ibaret sayan geleneksel anlayıştan farklı olduğu açıktır.

Tarih disiplininin 19. yüzyılda Avrupa'da gösterdiği önemli gelişmeden, yeni tarih metotlarından ve bunun İslam ilimlerine yansıyan yüzünü oluşturan oryantalist araştırmalardan İzmirli'nin haberdar olduğu önsözdeki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Ona göre yeni bir İslam tarihi, son dönemlerde gelişen analitik inceleme esaslarına dayanan bir metodoloji ile yazılmalıdır. Daha önceleri kaleme alınan eserlerin böyle bir metodoloji takip etmemesi kusur sayılmazsa

Hakkı Sempozyumu, haz. Mehmet Şeker-A. Bülent Baloğlu, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1996.

² Ziya Kazıcı, "Emrullah Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.

³ İsmail Hakkı İzmirli, *Tarih'in Lüzumu, Tarih-i İslam'ın Ehemmiyeti, Ehl-i İslam'ın Tarihe Hizmetleri, Müverrihîn-i İslâmiyye*, yazma, 30 s., Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı bölümü, no. 3773, s. 6. Bu eseri, makalemizin bundan sonraki kısmında kısaca *Tarih'in Lüzumu* adıyla anacağız.

da yeni kitapların bu usulü esas alması gerekmektedir.⁴ Yeni gelişen bir bilim dalı olarak arkeolojinin ve arkeolojik bulgulardan fosiller (müstehâsât) ile çivi yazılarının, tarih öncesi dönemlerin aydınlatılmasındaki öneminin de farkındadır.⁵ Tarih araştırmaları artık belgeli (mevsûk) rivayetlere dayanmalı, güvenilir olmayan bilgiler yeni tarih araştırmalarında kullanılmamalıdır.⁶ İslam tarihyazıcılığına bu yönden bakan İzmirli, hadisçilerin yazdıkları tarih kitaplarını eleştiri metodunu en fazla kullanan ilim adamları oldukları gerekçesiyle diğer eserlere nazaran daha sağlıklı bulur.⁷

İzmirli, *Tarihin Lüzumu, Tarih-i İslam'ın Ehemmiyeti, Ehl-i İslam'ın Tarihe Hizmetleri, Müverrihîn-i İslâmiyye* şeklinde adlandırdığı bu eserin önsözünde İslam dininin geldiği dönemde Arap toplumunun içinde bulunduğu duruma, müslüman toplumların İslam dini sayesindeki kazanımlarına değindikten sonra ülkedeki bilimsel gelişmelere paralel bir İslam tarihi çalışmasına ihtiyaç bulunduğunu, bu çalışmanın analitik olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ardından oryantalistlerin İslam tarihi hakkındaki çalışmalarının çoğunlukla tarafgir olduğunu, bunlara bilimsel araştırmalarla cevap vermek gerektiğini, bunun için de Türkçe yeni bir İslam tarihi eserine ihtiyaç bulunduğunu belirtmektedir. Önsözde son olarak bu eserin başında İslam tarihi/ilimleri hakkında literatür bilgisi içeren bir kısmın gereğinden bahsetmektedir.

Eserde ilk olarak tarih biliminin konusu, faydası, başlangıcı ve gelişimi, bu çerçevede efsanelerin tarihe kaynaklık açısından önemi, eski Yunan, İran ve Fenike'nin katkıları, kutsal kitapların tarihe kaynak olma değeri, büyük bir ivme kazanan arkeolojik araştırmaların tarihin aydınlanmasındaki önemi ve İslam öncesi Arapların tarih bilgisi kısaca ele alınmaktadır. İslam tarihinin önemi ve konusuna değinildikten sonra İslam tarihyazıcılığı literatürü tanıtılmaktadır.

⁴ İsmail Hakkı İzmirli, *Tarihin Lüzumu*, yazma, 2+7 s., Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı bölümü, no. 3756, önsöz kısmı, s. 1. Bu nüsha, kütüphane kayıtlarına yanlışlıkla "Tarih-i İslam" adıyla girmiştir.

⁵ İsmail Hakkı İzmirli, *Tarihin Lüzumu*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı bölümü, no. 3773, s. 3, dipnot.

⁶ İsmail Hakkı İzmirli, *Tarihin Lüzumu*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı bölümü, no. 3756, önsöz kısmı, s. 2; Celaleddin İzmirli, *İzmirli İsmail Hakkı: Hayatı, Eserleri, Dinî ve Felsefî İlimlerdeki Mevkii, Jübilesi ve Vefatı*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1946, s. 8-9, 21-22.

⁷ İsmail Hakkı İzmirli, *Tarihin Lüzumu*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı bölümü, no. 3773, s. 19. Yazar, eserinin sonlarında yalancılıkları bilinen bazı râvîlerin ve rivayet zincirlerinin bir listesini vererek yazılacak İslam tarihi kitabına bu şahısların rivayetlerinin alınmayacağını veya alınmaması gerektiğini söyler gibidir.

Müslümanlarda tarihçiliğin başlangıç dönemindeki siyer ve megâzî çalışmaları, ilk dönem İslam fetihlerini işleyen kitaplar, farklı ilim dallarıyla ve işlerle uğraşanların biyografilerini içeren tabakât, terâcim ve mu‘cemât kitapları, bazı edebiyat kitapları, dünya tarihi türündeki kitaplar, şehir tarihleri, halifeleri ve müslüman devletleri ele alan tarihler, ilkleri inceleyen evâil kitapları, özellikle İslam öncesi Araplar’ın yaşadıkları önemli olayların yer aldığı eyyâm-ı Arab, soylara göre düzenlenmiş nesep kitapları, menkıbe kitapları, kronolojik sırayla ve devletlere göre yazılan tarihler, Farsça ve Türkçe tarih kitaplarının önemli bir kısmı yazarlarıyla birlikte zikredilmektedir. Ardından Osmanlı tarihleri kısaca ele alınmaktadır. Son olarak tarihin de içinde yer aldığı İslam ilimlerinin kaynağını oluşturan rivayetlerin değeri konusu incelenerek müslümanların bu konudaki titizliği vurgulanmıştır.⁸

Tarihin Lüzumu’nun iki yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. İzmirli İsmail Hakkı bölümü, 3773 no’lu nüshanın, yazarın kendi el yazısı olduğunu tahmin ediyoruz. Zira müsvedde halindeki bu nüshada yazarın düzeltmeleri ve üstünü çizerek metinden çıkardığı bazı cümleler bulunmaktadır. İzmirli İsmail Hakkı bölümü, 3756 no’lu nüshanın ise hattı çok düzgün bir rik’adır ve bir hattat tarafından temize çekildiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber ikinci nüshada yazım hataları bulunmakta, müsvedde nüsha ile karşılaştırıldığında birkaç cümle ve dipnotun atlandığı görülmektedir. Bundan dolayı daha sağlıklı olan birinci nüshayı esas aldık. İkinci nüshanın başında yine İzmirli’ye ait olduğu anlaşılan ve birinci nüshada bulunmayan bir önsöz yer almaktadır. Bu kısmı eserin başına koyduk.

Önsözün dili biraz ağdalı olmakla birlikte metnin asıl kısmı sade ve ilmi bir üslupla kaleme alındığından hafif bir transkripsiyonla sadeleştirmeden sunmayı uygun bulduk. Başlıklara yazarın amacına uygun şekilde harfler ve numaralar verdik. Yazarın bazı konuların içinde yıldızlarla yaptığı ayrımları da muhafaza ettik.

Müellifin bugün bilinen isimlerini tam olarak vermediği kitapların isimlerini tam olarak tesbit etmeye çalıştık. Bunun için *Türkiye Diyanet Vakfı*

⁸ İzmirli, *Tarihin Lüzumu*’ndan birkaç yıl sonra yayınlanan *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye* (İstanbul 1332/1914; sadeleştirerek aynı isimle tekrar yayınlayan: İsmail Hakkı Uca, Esra Yayınları, İstanbul 1996) adlı eserinin baş kısımlarında da İslam tarihyazıcılığı ile ilgili bir özet yapmıştır. Ancak bu eserde, *Tarihin Lüzumu*’ndaki konuların bir kısmı yer almamış, tekrarlanan bazı konularda da yazar tarafından eklemeler ve çıkarmalar yapılmıştır. Ardından hadis usulüyle ilgili bazı bilgiler, güvenilir olmayan ravfler, rivayet zincirleri, kitaplar ve yazılması planlanan Hz. Muhammed’in hayatı konusuna ait şahih olmayan rivayetler konusu ele alınmış, böylece eser, yeni bir kitap hüviyetine bürünmüştür. Ancak İzmirli, bildiğimiz kadarıyla eserin devamını yazamamıştır.

İslam Ansiklopedisi, Ramazan Şeşen'in *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı: Başlangıçtan XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar* (İSAR Vakfı, İstanbul 1998), özellikle yazmalar için Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Kütüphanesi Veritabanı, *Keşfü'z-Zunûn* ve zeyllere müracaat ettik.

İzmirli, Arapça kitap ve müellif isimlerini bazan Arapça, bazan Farsça terkip şeklinde vermektedir. Yazarın üslubuna müdahale etmemeyi uygun bulduk. Ayrıca İzmirli, müelliflerin çoğunun hicrî ölüm tarihlerini kaydetmiştir. Biz hicrî tarihlerin yanına miladî tarihleri de ekledik. Vefat tarihi verilmemiş olan bazı müelliflerinkini de ilave ettik. Metinde Arapça olarak verilen ayet, şiir ve vecizelerin tercümesini dipnotlarda sunduk.

Bize ait dipnotların sonuna, yazarın dipnotlarından ayırmak için "haz." (hazırlayan) kaydını, İzmirli'ye ait dipnotların sonuna "müellif notu" ibaresini koyduk. "Müstehâsât" (fosiller) gibi metinde önemli yer tutan birkaç kelimenin anlamını köşeli parantez içinde verdik.

Çalışmamıza esas aldığımız Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı bölümü 3773 no'lu nüshanın sayfa numaralarını metin içinde köşeli parantezle verdik. Ayrıca birkaç yerde konunun akışını devam ettirmek için paragraf başlarını kaldırdık. Noktalama işaretlerinde de bugünkü kullanımı esas aldık.

Yazma nüshaların okunması ile ilgili problemlerin çözümündeki yardımları ve değerli tavsiyeleri için mesai arkadaşım Okutman Musa Alak'a teşekkür ederim.

TARİHİN LÜZUMU, TARİH-İ İSLAM'IN EHEMMİYETİ, EHL-İ İSLAM'IN TARİHE HİZMETLERİ, MÜVERRİHİN-İ İSLÂMİYYE

[Mukaddime]

Bismillâhirrahmânirrahîm.

El-hamdü li'llâhi hakka hamdih. Ve's-salâtü ve's-selâmü 'alâ men lâ nebiyye min ba'dih ve 'alâ âlihî ve sahbihî ecma'in.

Kurûn-ı vustâda, envâr-ı medeniyetin hemen her yerde muntafi, hazâin-i ilim ve ma'rifetin metrûk ve muhtefi, ahvâl-i ictimâ'iyenin şah-râh-ı tekâmülden âdetâ mütebâ'id ve mütereddî, bir çok hurâfât-ı evveliyyenin i'tikâdât-ı beşeriyyeye müstevlî olduğu bir sırada idi ki, o zamanlar âlem-i beşeriyyetçe pek az malum olan bir kıt'adan yani Cezîretü'l-Arab'dan bir kavm-i kişver-küşânın, bir dîn-i zî-kemâl ve bir medeniyet-i 'âli'l-'âl [pek yüksek] ile sahne-i âlemde birdenbire zuhûr ve i'tilâsı ve tezelzül-i nâ-pezîr bir satvet ve vahdet ile bir çok kıt'alara istîlâsı müşâhede olundu.

Cihân-ı beşeriyyetin bir gûşe-i nisyânında kalmış gibi olan bu kavm-i nev-tâli'in o zamana kadar ahvâl-i siyâsiyye ve ictimâiyye ve medeniyyesi pek basit, mevcûdiyyeti müteaddit kabîlelere münkasim, beynlerindeki münâsebât âdetâ hurûb ve kıtâle münhasır iken bir mevhibe-i ilâhî, bir kânûn-ı müeyyed, bir şer'-i müvecceh [muteber] bunları ümmet-i vâhîde etmiş, ve her nevi safahât-ı hayâtiyyelerinde kemâl-i sa'âdeti mütekeffil bir çok tehavvülât ve inkılâbâta mazhar eylemiş idi.

Bu ümmet-i vâhîde şu sûretle iktisâb eyledikleri sa'âdet-i celîle ve medeniyet-i azîmenin aktâr-ı cihana da teşmîl ve tevsî'ini der-uhde ederek berât-ı sa'âdetleri olan kelime-i hakîkat-i câmi'a ile müveşşah [süslü] râyât-ı gâlibelerini pek az bir zamanda memâlik-i ma'lûmenin bir kısm-ı azîmine îsâl ettiler. Keyfiyyet ve kemmiyyeti itibariyle akıllara hayret veren bu fütûhât-ı mütevâliye, nüfûz-ı hâkimiyete yeni yeni zeminler bulmak, yeryüzünde hâkim-i müteferrid ve cihangir olmak gibi makâsıddan pek 'ârî ve 'âlî idi. Bu ashâb-ı zafer ve nusretin bütün maksatları ve emelleri, bi'l-cümle ümem ve akvâmın sa'âdet-i 'âcile ve âcilesini ve insanların her türlü menâfi'-i hakîkiyyesini kâfil olan kânûn-ı müeyyed-i ilâhînin, dîn-i fitrînin neşir ve ta'mîmine, i'lây-ı kelimetullâha inhisar ediyordu.

İhtisâsât-ı kavmiyye, ‘asabiyyet-i milliyye, temâyülât-ı irsiyye gibi hasâisin kâffesi bu maksad-ı ulvînin te’sîrât-ı kudsiyyesi tahtında lâ-şey hükmünde kalmış ve bu kânûn-ı akdes, hiçbir dine müyesser olmayan bir sür‘at ile te‘ammüm ve intişâr ederek işbu ümmet-i vâhidenin müsâvât-ı kâmileye mazhar olan efrâdı az bir zamanda milyonlara bâliğ olmuştu.

İşte şu sûretle sekene-i arzın daima bir mikdâr-ı mühimmini teşkil eden akvâm-ı müslimenin bizzat mazhar olageldikleri ve bi’t-te’sîr ümem-i sâirede hudûsa getirdikleri tehavvülât-ı medeniyye, tekâmülât-ı fikriyye ve inkılâbât-ı siyasiyyenin yegâne âmil ve müessiri, - erbâb-ı insâfın her zaman müsellemi olduğu vechile- desâtîr-i dîniyyenin ‘ulviyyet ve kudsiyyetinden başka bir şey değildi. Binâberîn, bu dîn-i mübînin hakâyık-ı ‘âliyesi ve âsâr-ı [a’sâr-ı olmalı] mütetâbi‘a zarfındaki safahât-ı mütevâliyesi şark ve garbın müntesibîn-i hikmet ve erbâb-ı basîretince her zaman kemâl-i ehemmiyyetle takib ve tedkik edilerek bu yüzden dîn-i celîl-i İslâm’ın tarihine müte‘alîk pek çok mücelledât vücûda getirilmiştir.

Fasl-ı mahsûsunda ber-tafsîl serd ve ityân kılındığı vechile eslâf-ı ‘ulemây-ı İslâm’ın tarih hususundaki hidemât-ı ‘âliyeleri, hayret-bahş-ı ‘ukûl olacak bir derece-i kâmilede dir. Hayât-ı dîn ile pek ziyade alaka ve irtibatı bulunan safahât-ı tarihiyye, müşârûn ileyhim cânibinden usul ve kavâ‘ide tamamıyla evfak ve cidden her türlü takdîrâta ehak suretlerde zabt ve cem‘ olunarak ahlâfa hakikaten minnet ve mahmedet-i azîmeyi müstelzim bir çok yâdigâr-ı âsâr ithâf olunmuştur.

Ancak işbu himemât-ı tarihiyye yalnız lisân-ı Arabî ve Fârisî’ye hasr ve kasredilmiş ve lisân-ı Osmânî’de mevcut olan telif ve tercüme dahi bazı ufak tefek âsârdan ibaret bulunmuş olduğundan memleketimizin, terakkiyât-ı ilmiyyesiyle mütenâsip bir tarih-i İslâm’a ihtiyacı âşikâr idi.

Husûsiyle tedkîkî ve tahlîlî usulde tarih yazılması, kurûn-ı ahîre muhtere‘âtından olmak hasebiyle eslâf-ı kirâm eserlerinin bu sûrette olmaması onlar için hiçbir vechile nakîsa ‘addedilemezse de bu usulde bir tarih-i İslâm’ın vücûda getirilmesi ahlâfın zimmetine müterettib bir vazife olduğu da bi’t-tab‘ teslim olunur.

Avrupa lisanlarında tarih-i İslâm’a dair yazılan âsâra gelince; vâkiâ bunların bir kısmı ciddi tettebbu‘ât-ı ilmiyye ve mütâla‘ât-ı bî- tarafâne netâyici olmak itibariyle takdîrât-ı vefireyi müstelzim ise de kısm-ı a‘zamı ekseriyâ bir fikir ve maksada mebnî pek çok tahrîfât ve müftereyât ile imlâ edilmiş âsârdan ibaret olup bunlarda hâdisât ve vekâyi‘ini menâbi‘-i mevsûkadan

intizâ' eylemek ve işbu hâdisâtı bî-garazâne tahkik ve muhakeme etmek gibi hasâis ve insaf aramak beyhudedir.

Ruhu ve vahiy ve ilhamı münkir olan tarîk-i felsefe sâliklerinin eserleri de yalnız diyânet-i İslâmiyyenin değil, bi'l-umum edyân-ı semâviyyenin daima aleyhinde bir çok ta'rîzâtı muhtevî olduğu müstağnî-i tafsil ve îzahtır. İşte bu kabîl âsâr-ı garbiyye ile hakâyık-ı İslâmiyyeye karşı vaki olan ta'rîzât-ı gayr-ı muhikkanın, ecvibe-i mukni'a ve mantıkiyye ityân ve şu'ûn-ı İslâmiyye - ke-mâ hiye hakkuhâ- tafsil ve beyan kılınmak sûretiyle def' ve reddi lüzum ve vücûbu, Türkçe yeni bir tarih-i İslâm'ın vücudu hakkında bâlâda serd edilen ihtiyacı te'yîd ve teşdîd eylemekte idi.

Şu hakâyıkı bilhassa nazar-ı dikkat ve itibara alan Maarif Nâzırı fâzıl-ı muhterem Emrullah Efendi canibinden tedkîkî ve tahlîlî bir tarih-i İslâm'ın vücuda getirilmesi uhdemize tefvîz buyurulmasıyla müsta'înen bi-tevfikihi Te'âlâ ifây-ı vazîfe-i mevdû'aya müsâra'at kılındı.

Telif edilecek olan tarih-i İslâm, mevzuunun kıymet ve kudsiyeti ve el-yevm cihân-ı İslamiyyet'te meşhûd-ı bâsıra-i ibtihâc olan devre-i mübeccele-i intibah ile işbu eserin nisbet ve ehemmiyeti ve terakkiyât-ı ilmiyye ve fenniyyenin tekemmülât-ı hâzırası itibariyle tedkîk ve tevsîk-i ma'lûmât hususundaki ciddiyeti bi't-tab' ve bi'l-etrâf hey'etimizce nazar-ı im'ân ve ibtisâra alınarak dîn-i Muhammedînin hakikati ile zamanımıza kadar gûzerân olan safahâtını gösteren işbu eserde istiknâh-ı hakâyık için bi'l-cümle meâhiz-i mevsûkaya müracaatta ve usûl ve kavâ'id-i tarihiyye ve ilmiyyeye tevfiğ-ı harekette vüs'-ı beşer dahilinde bezl-i mechûd-ı tâm olunmuştur.

Su eser, hadd-i zâtında dîn-i mübîn-i İslâm'ın tarihi olmak itibariyle mevzû'u yalnız hadisât-ı diniyyeye inhisâr eylemek tabii ise de tarih-i dîn-i İslâm'a ait me'hazlerin kemmiyet ve keyfiyeti ve derece-i vüsûk ve ehemmiyeti hakkında bir mebhasin vücudu da mevzu haricinde addedilmeyerek o suretle ilavesi tensîb edildiği gibi muhâkemât-ı tarihiyyenin tenvîr ve tavzîhine medâr-ı küllîsi olacağı cihetle 'ale'l-ittlâk edyânın ve hususiyle dîn-i cefîl-i İslâm'ın hakâyıkına ait bazı mebâhisin de derci lâzimededen görüldüğünden bu hususta dahi bir miktar tatvîl-i makâl edilmiş olmasıyla mukaddime-i kitapta tarihe ve edyâna birer nazar olmak üzere ...⁹

⁹ Önsöz başlığını attığımız buraya kadarki kısım 3756 no'lu nüshada bulunmakta, 3773 no'lu nüshada yer almamaktadır. Risalenin başlığı bundan sonra atılmıştır. Önsözün ikinci sayfasının buradan sonraki kısmı koparılmış vaziyettedir. Koparılan kısım yaklaşık olarak sayfanın üçte biri kadardır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla İzmirli'nin ifadeleri yarım satır daha devam etmektedir. (haz.)

A- Tarihin Lüzumu

Tarih, milel ve akvâmın hayatlarını teşkil eden vekâyi'î bildirir. Vukû'ât-ı maziyeyi tedkik eder. Mehâsin ve fezâile imrendirir; fezâyih ve rezâilden tenfir eder. Akvâmın esbâb-ı ikbâl ve idbârını öğretir. Tarih bilmeyenin kuvve-i temyiziyye ve hâkimesi nâkis olur.

"Leyse bi-insânin ve lâ 'âkilin

*Men lâ ye 'î't-târîha fi kalbihî"*¹⁰

Tarih bir me'âd-ı [geçmişe dönüş] manevîdir ki geçmiş asırları geriye döndürür; mevtâyı ihyâ eder. Tarih bilen kimsenin ömrü çok olur; aklı artar. Çünkü eslâfın terâcim-i ahvâlini mütâlâa eden kimse gûyâ eslâfın muâsırı olmuş olur. Vekâyi' ve havâdis-i câriyenin 'avâkıbına muttali' olan kimsenin tecrübe ve ihtiyâtı tezâyüd eder. [s. 1] Tarih en müfid bir ilimdir. Tarihten her sınıf halk istifade eder. Tarihin celâlet-i kadrine *"Ve ce'alnâküm şu'ûben ve kabâile li-te'ârafû"*¹¹ nazm-ı celîli de şâhid-i âdildir. 'Uluvv-i şânına, kısas ve ahbâr-ı Kur'âniyye bir burhân-ı bâhirdir. Kur'ân-ı mecîd, seyyidü'l-mevâ'iz ve efsahu'l-kelâmıdır. Bundan ibret almak lazımdır: *"İnne fi zâlike le-zikrâ li-men kâne lehû kalbun ev elkâ's-sem'a ve huve şehîd"*¹²

* * *

İnsanlar birçok zamanlar tarih yazmamışlar idi. Kitâbet bilmezlerdi. Ma'îşetleri gayet basit olduğundan tedvîn-i kütüb gibi 'alâim-i medeniyyete meyl etmezlerdi. Yalnız ihtiyâcât-ı hayata sarf-ı himmet ederler ve tûfân, harp ve kaht gibi ma'îşet-i beşeriyyeye tesir eden vekâyi'î hatırlarında tutarlar idi.

Tabiat-ı beşer, garâib-i vukû'âtı dinlemekten pek ziyade lezzet aldığından, devr-i tarihe kadar güzerân olan vekâyi'-i kadîme, hakâyıktan ziyade hurâfâta benziyor idi. Esâtîr-i evvelîn böylece zuhûr etmiştir.

¹⁰ Beyit şöyle tercüme edilebilir: "Ne insandır, ne akıl sahibi,

Kalbinde tarih şuuru olmayan" (haz.)

¹¹ "Birbirinizle ilişki kurmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık." (Hucurat sûresi, 37). (haz.)

¹² "Bunda, kafası çalışan, duymasını ve görmesini bilen herkes için unutulmayacak dersler vardır." (Kâf sûresi, 37). (haz.)

Akvâm-ı kadîmenin hikâyât-ı garîbelerinde her halde bir asl-ı tarihî vardır. Fakat bu asl-ı tarihî, murûr-ı eyyâm ile tezâ'uf etmiş ve birtakım hayâlât-ı hamâsiyye ile [s. 2] başka bir renk almıştır.

Esâtîr-i İrânîyye ve Yunânîyye'den çoğunun ve 'Âd ve Semûd ve Tasm ve Cedîs gibi Arab-ı bâideye ait hikâyât-ı mevhu'menin her halde tarihen bir aslı olacaktır. Ma'a mâfih, bütün bütün hayalin ihtirâ' ettiği hikâyât da eksik değildir.

* * *

Tarih devrine kadar geçen vukû'âtın kütüb-i mukaddeseden başka bir me'hazi yoktur.¹³ Akvâm-ı kadîmeden Fenikeliler'in fenn-i kitâbeti icad ettikleri zamana kadar fenn-i tarih henüz doğmamış idi. Fenn-i kitâbet gûyâ tarihin kâbilesi [ebe] oldu.

Hicret-i seniyyeden onbeş asır mukaddem tevellüd eden Yunanlı meşhur Homeros'un eş'ârıyla tarih tevellüd etti. Ve kable'l-mîlâd 406 tarihinde vefat eden Herodot en evvel kendi nâmıyla be-nâm olan tarihini tahrir etti (431 kable'l-mîlâd). [s. 3]

* * *

Kavm-i Arab, ba'de l-İslam tarihe vâkif değiller idi. Fakat ensâb-ı Arab ile birtakım ahbâr ve hurâfâtı ve kendileriyle münâsebâtta bulunan akvâmın ahvâlini pek iyi bilirler idi. Nûr-ı nevvâr-ı İslam'ın tulû'undan sonra kavm-ı necîb-i Arab, fûtûhât-ı celîleyi ba'de'l-ikmâl, ulûm-ı İslâmiyyeyi¹⁴ vaz' ettikleri sırada fenn-i celîl-i tarihi de vaz' etmişlerdir. [s. 4]

¹³ Fakat müstehâsât [fosiller] ile âsâr-ı 'atıkanın teharriyat ve tetebbü'âtı ve hurûf-ı kadîmenin kıraatı sayesinde ezmine-i kable't-tarihiyye hakkında el-yevm ma'lûmât-ı tarihiyye istihsal edilebilmektedir. Edvâr-ı maziyenin muzlim kalan cihâtı, işbu tedkikât ve keşfiyyât yüzünden yevmen fe-yevmen kat'î sûretlerde te'ayyün edeceği şüphesizdir. (Müellif notu)

¹⁴ Ulûm-ı İslâmiyye: İslâmiyyet'in ve medeniyyet-i İslâmiyyenin iktizâ ettiği ilimlerdir. Başlıca iki kısma münkasımdır. Biri ulûm-ı 'âliye, diğeri de ulûm-ı âliyyedir. Ulûm-ı 'âliye bizzat maksûd olan ilimlerdir ki ulûm-ı şer'iyyeden ibarettir. Ulûm-ı âliyye bizzat maksûd olmayan ilimlerdir ve başlıca iki kısma münkasımdır. Biri ulûm-ı muhtassa, diğeri ulûm-ı müşterekedir. Ulûm-ı muhtassa: Ehl-i İslam'a mahsus olan ve bilhassa ehl-i İslam tarafından vaz' olunan ilimler olup ulûm-ı Arabiyye'den ibarettir. Ulûm-ı müştereke: Ehl-i İslam'a mahsus olmayıp ancak nusûs-ı şer'iyyede beyan buyurulan emâkin ve ahvâl ile siyaset, ticaret, cihad, harâc ve cizye gibi umûr için ayrıca ehl-i İslam tarafından vaz' olunan ilimlerdir. Bu da tarih ile coğrafyadır. Tarih, ulûm-ı müştereke-i İslâmiyyededir. İlk tarih yazarlar Urve b. ez-Zübeyr (94/713) ile Vehb b. Münebbih (114/732), İbnü's-Şihâb ez-Zührî (122/740) [124/742] ve ilk

Araplar ba'de'l-İslam fusahâ, hutabâ, şu'arâ ve şuce'ânın ahbârını nakl ve istimâ'a pek ziyade rağbet ederlerdi. Bazı mülûk-i Emeviyye, geceleri ba'de'l-'işâ' sülûs-i leyle kadar ashâb-ı ahbâr ile musâhabet eder ve kavm-i Arab'ın vekâyi'ini, mülûk-i Acem'in siyasetini, mülûk-i säirenin hurûb ve mekâyidini tatlı tatlı istimâ' eylerdi.

Meşhur Ebu'l-Kâsım Hammâd er-Râviye (155/772), mülûk-i Ümeyye'ye eyyâm-ı Arab nakl ederdi. El-Mansur (158/775) da daima ahbâr ve vekâyi' istimâ' ederdi.

Evâil-i İslam'da tarih, ulûm-ı mülûkten idi. Hatta “ *İlmü'l-mülûk, en-nesebü ve'l-haber*”¹⁵ kavli, emsâl-i şâyi'adandır. [s. 5]

B- Tarih-i İslam'ın Ehemmiyeti

Araplar kable'l-İslam hâl-i bedeviyyette idiler. Zuhûr-ı İslam ile, livâ-yı ittihâd-ı İslam altında toplandılar. Kabâil-i müteşettite halinde iken ümmet-i vâhîde oldular. Yek-diğerlerinin düşmanı iken bir nefsin müte'addit a'zâsı şeklini aldılar. Kitapsız ve kanunsuz iken bütün ümmetin saadet ve hayât-ı medeniyyesinin kemâlini ve insâniyyetin her türlü te'mîn-i menâfi'ini zâmin olan bir kanun-ı müeyyed-i İllâhî'ye nâil ve tâbi', ve bir maksada hâdim oldular. Az müddet zarfında en büyük ve en mütemeddin olan Kayâsıra ve Ekâsire devletlerini zabt ve istilâ ile, evvel ve âhir hiçbirinin nâil olamadığı fütûhâta mazhar oldular. Kable'l-İslam, Rum ve Fûrs'e fevkalade ta'zîm ederler ve onlardan pek ziyade korkarlar iken füyûzât-ı İslâmiyye sayesinde her ikisine birden meydan okudular, onları hiçe saydılar. Paraları, kaleleri olmadığı halde, paraları ve kaleleri olan akvâma galebe ettiler. Şehâdeti hayata tercih eylediler.

Bir asırdan az bir zaman zarfında büyük, gayet büyük bir inkılâba nâil olan ehl-i İslam'ın ondört asır zarfındaki siyasî, medenî, ictimâî ve ahlâkî vukû'ât ve inkılâbâtından bahs eden bir tarihin, tarih-i İslam'ın tarih-i âlemdeki ehemmiyeti de o nisbette büyüktür. Bu babda söz söylemek zâittir. [s. 6]

---

coğrafya yazarlar Asma'î (216/831) ile Sekûnî [bu müellifi tesbit edemedik (haz.)] idi. Bunlar zamanında henüz ulûm-ı Yunaniyye, ehl-i İslam'a geçmemiş idi. Yunaniler'in yazmış olduğu coğrafya daha sonra Sâbit b. Kurre es-Sâbî (288/901) tarafından nakledildi. (Müellif notu)

¹⁵ “Sultanların ilmi, nesep ve haber bilgisidir.” (haz.)

C- Ehl-i İslam'ın Tarihe Hizmetleri

Ehl-i İslam, fenn-i tarihe pek ziyade hizmet ve itina ettiler. Siyer ve megâzî ve ahbâr-ı fütûhtan başlayarak tabakât ve terâcim ve mu'cemât, tarih-i umumî, tarih-i düvel-i İslâmiyye, tarih-i medâin, ensâb-ı Arab, eyyâm-ı Arab, evâil, menâkıb gibi fenn-i tarihin her kısmına dair müte'addit âsâr-ı ber-güzîde meydana koydular.

1. Siyer ve Megâzî

Asr-ı evvel-i hicrînin nihayetlerine doğru siyer-i celîle-i nebeviyye cem'ine mübâşeret edildi. Siyer-i nebî, hadîs-i nebî gibi bir müddet ağızdan ağıza nakl olunduktan sonra zabt ve tedvîn olundu.¹⁶ [s. 7]

Evvelâ siyer-i nebî cem edenler kibâr-ı tâbiînden ve fukahâ-yı seb'adan¹⁷ 'Urve b. ez-Zübeyr¹⁸ (94/713) ile İbnü's-Şihâb ez-Zührî (122/740)¹⁹, Vehb b. Münebbih (114/732), Musa b. 'Ukbe²⁰ (141/758), Muhammed b. İshak el-Muttalibî²¹ (151/768)'dir.

Fakat *Siyer-i İbn İshak*'tan mâ-'adâsı zamanımıza kadar vâsıl olmamıştır. [s. 8] Zamanımıza kadar vâsıl olan siyerin akdemi, reîs-i ehlü'l-megâzî Muhammed b. İshak el-Muttalibî'nin siyeridir. Bu siyer de ayrıca mazbût

¹⁶ Çünkü asr-ı risâlette âyât-ı Kur'âniyye ile ehâdis-i şerîfe yek-diğerine karışmamak için ashâb-ı kirâm tarafından yalnız âyât-ı Kur'âniyye yazılıyor idi. Ehâdis-i şerîfe ağızdan ağıza nakl edilirdi. Ancak hazret-i Ali b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Ömer gibi bazı ecille-i ashâb, bâ-izn-i Nebî, âyât-ı Kur'âniyye ile beraber ehâdis-i şerîfe de yazmışlardı. Şu kadar ki, âyât-ı Kur'âniyye ve ehâdis-i şerîfe, ayrı ayrı sahîfelere yazılmıştı. İrtihâl-i Nebî'yi müteâkib zuhûr eden Yemâme Muharebesi'nde yetmiş kadar kurrâ şehid olmakla bir günâ ihtilaf ve tahrîfe düçâr olmamak için Fârûk'ı a'zâmin ihtarıyla cenâb-ı Sıddîk-ı ekber, Kur'an-ı Kerîm'i, kıta'-ı müteferrikadan sebt-i sahâif ettirdi. Sonraları Kur'an-ı Kerîm, cühhâl-i 'Urbân yedlerinde tedâvül ve kıraat olunduğundan, ber-muktazâ-yı elhân tağyîr ve tağlîf vukûa gelmemek için istinsâh-ı mesâhife lüzûm-ı kavî hiss olundu. Ve hazret-i Zî'n-nüreyn zamanında istinsâh-ı mesâhif vukû buldu. Hamele-i Kur'an'ın çoğalması, mesâhif-i şerîfe nüshalarının artması üzerine artık iltibas ve tahrif korkuları zâil oldu. Kitâbu'llah'dan sonra asil olan sünnetin zâyi' olmaması taht-ı vücûbda olduğundan ehâdis-i şerîfe ve âsâr-ı şerîyyenin cem'ine ve bu meyanda siyer-i celîle-i nebeviyyenin zabtına mübâşeret edildi. (Müellif notu)

¹⁷ Medîne-i Münevvere'de en çok fetva veren yedi zattır ki cümlesi de tâbiîndendir. (Müellif notu)

¹⁸ 'Urve b. ez-Zübeyr, *MeğâzîResûlillah*. (haz.)

¹⁹ 124/742.

²⁰ Musa b. 'Ukbe, *el-Meğâzî*. (haz.)

²¹ Muhammed b. İshak, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. (haz.)

değildir. Abdülmelik b. Hişam (213/828) tarafından yazılan siyerde²² metin olarak mündericidir.

İbn İshak ile vekâyi' arasında râvîler az olduğundan rivâyatta hata ihtimali de azdır. Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (207/822)'nin *el-Megâzi'si*²³ de zamanımıza kadar vâsıl olmuştur. Kadı 'İyâz el-Yahsubî (544/1149)'nin *Şifâ'sı*²⁴, Ebu'l-Ferec b. Cevzî'nin (597/1201) *Vefâ'sı*²⁵ ve Ahmed el-Kastallânî (923/1517)'nin *Mevâhib-i Ledünniyye'si*²⁶ en güzel siyerlerdendir. *Siyer-i Halebî*²⁷ [1044/1635] ile *Siyer-i Zeynî Dahlân*²⁸ [1304/1886] da şâyân-ı mütâlaadır.

2. Ahbâr-ı Fütûh

Siyer ve megâziye ait kitaplar yazıldıktan sonra fütûha ait kitaplara da lüzum hissedildi. Çünkü harâc vaz'ı için bir beldenin 'anveten veya sulhen veya emânen feth olduğunu bilmek iktizâ ediyordu.

Bazı bilâd-ı meftûhanın sûret-i fethinde ihtilaf hâsıl olduğundan ahbâr-ı fethi de zabt ve tedvîne mecbur oldular.

Sâlifü'l-ism Vâkıdî'nin *Fütûhu's-Şam'ı*, İbn Abdilhakem (257/871)'in *Fütûhu Mısır ve Mağrib'i*²⁹, Ahmed b. Yahya el-Bağdâdî el-Belâzürî (279/892)'nin *Fütûhu'l-Büldân'ı*, ahbâr-ı fütûhun meşhurlarındandır. [s. 9]

3. Tabakât

Siyer ve megâzi ve fütûh kitapları yazıldığı sırada tabakâta ait kitaplar da yazılıyor idi. Ehâdis-i şerifenin vaz' ve tahrîfden sâlim olması için de esânide pek çok ehemmiyyet verildi. Bunun neticesi olarak ilm-i nakd-i ricâl tulû' etti. 748/1347 tarihinde vefat eden Hâfız Zehebî'nin *Mizânü'l-İ'tidâl'i*, 852/1449 tarihinde vefat eden İbn Hacer el-'Askalânî'nin *Takrîbü't-Tezhib'i*, 923/1517'de

²² İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. İbn İshak'ın eserinin ayrı baskıları yapılmıştır. (haz.)

²³ Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *el-Megâzi*. (haz.)

²⁴ Kadı 'İyâz el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*. (haz.)

²⁵ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ bi-Ahvâli'l-Mustafâ*. (haz.)

²⁶ Ahmed el-Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye*. (haz.)

²⁷ Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye (İnsânü'l-Uyûn)*. (haz.)

²⁸ Zeynî Dahlân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Âsârü'l-Muhammediyye, el-Fethü'l-Mübîn fi Fezâli'l-Hulefâi'r-Râşidîn*. (haz.)

²⁹ Eser, *Fütûhu Mısır ve Ahbâruhâ* adıyla da bilinmektedir. (haz.)

vefat eden Safiyyüddin Ahmed b. Abdullah el-Hazrecî el-Ensârî'nin *Hulâsa-i Tezhîb-i Kemâl*'i³⁰, 303/915 tarihinde vefat eden Nesâî³¹ ile 'Ukaylî'nin [322/934] *Kitâbü'z-Zu'afâ*'ları bu babda yazılan âsârın enâfisindedir.

* * *

Ehâdis-i şerîfede kabul edilen bu isnâd tarîki, tarih, nahiv, edebiyat gibi fûnûna da teşmîl edildi. Hatta ulûm-ı İslâmiyyenin çoğunda bu isnâd-ı müselsel tarîki tettebbu' olundu. Bu tarîk-ı sâlim, ne bilâd-ı sâirede, ve ne ümem-i sâbika ve hâzırada sâbiku'l-emsâl değildir. Rivâyât-ı kaviyyeyi rivâyât-ı za'îfeden ve akvâl-i [s. 10] sahîhayı akvâl-i vâhiyeden tefrîk ve temyîz etmek mutlaka ruvâtın terâcimini ve sika ve âdil ve mat'ûn ve merdûd olanlarını bilmeye mütevakıftır.

Binâberîn, her bir fennin ruvâtı birtakım tabakalara ayrıldı. Böylece tabakât-ı müfessirîn, tabakât-ı muhaddisîn, tabakât-ı huffâz, tabakât-ı fukahâ, tabakât-ı mütekellimîn, tabakât-ı lugaviyyîn, tabakât-ı üdebâ, tabakât-ı şu'arâ, tabakât-ı etibbâ, tabakât-ı nahviyyîn, tabakât-ı nessâbîn hatta tabakât-ı muğannîn gibi binlerce kitaplar eyâdi-i istifadeye vaz' olundu. Zamanımıza kadar vâsıl olan tabakâtın akdemi, "kâtib-i Vâkîdî" demekle meşhur olan Muhammed b. Sa'd'ın (vefatı 230/845) tabakât-ı sahâbesidir³². 276/889 tarihinde vefat eden İbn Kuteybe ed-Dîneverî'nin *Tabakât-ı Şu'arâ*'sı³³, İbn Ebî Usaybi'a'nın [668/1270] *Tabakât-ı Etubbâ* 'sı³⁴, 406/1015 tarihinde vefat eden İbn Fûrek'in *Tabakât-ı Mütekellimîn*'i³⁵, 521/1127 tarihinde vefat eden Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî'nin *Tabakâtü'l-Fukahâ*'sı ve 771/1370'de vefat eden Taceddin es-Sübkî'nin fukahâ-yı Şâfiyye'nin terâcim-i ahvâlinden bâhis olan *Tabakât-ı Kübrâ*'sı³⁶, 748/1347'de vefat eden Hâfız Zehebî'nin *Tabakâtü'l-Huffâz*'i³⁷, [s. 11] 833/1429'da vefat eden Ebu'l-Hayr

³⁰ Ahmed b. Abdullah el-Hazrecî, *Hulâsatu Tezhîb-i Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*. (haz.)

³¹ Ebu Abdîrrahman Ahmed b. Ali en-Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*. (haz.)

³² Muhammed b. Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr (et-Tabakâtü'l-Kübrâ)*. (haz.)

³³ İbn Kuteybe ed-Dîneverî'nin bu konuda *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ* adlı bir eseri bulunmaktadır. (haz.)

³⁴ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Kasım İbn Ebî Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etubbâ*. (haz.)

³⁵ Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Fûrek, *Tabakâtü'l-Mütekellimîn*. (haz.)

³⁶ Taceddin es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*. (haz.)

³⁷ Zehebî'nin bu konuda *Tezkiretü'l-Huffâz* adlı bir eseri bulunmaktadır. (haz.)

Şemseddin el-Cezerî'nin *Tabakâtü'l-Kurrâ*'sı³⁸ kütüb-i tabakâtın en meşhurlarındandır.

4. Terâcim ve Mu'cemât

Ulemâ-yı İslâmiyenin terâcim-i ahvâli, bidâyet-i emrde tabakât itibariyle tahrîr olunurdu. Sonraları hurûf-ı hecâ tertîbi üzere yazılmaya başlandı. Hurûf-ı hecâ itibariyle yazılan kısımlara terâcim ve mu'cemât denildi. Kütüb-i terâcimmin eşheri, 681/1282 tarihinde vefat eden İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-A'yân*'ıdır. 764/1363'te vefat eden Salâhuddin el-Kütübî'nin *Fevâtü'l-Vefeyât*'i³⁹ ve yine tarih-i mezbûrda vefat eden Salâhuddin es-Safedî'nin *el-Vâfi fi[bi] 'l-Vefeyât*'i⁴⁰ dahi meşhur kütüb-i terâcimdendir.

Ma'rifet-i sahâbe hakkında 483⁴¹ tarihinde vefat eden İbn Abdilberr'in *el-İstî'âb*'i, 630/1233 tarihinde vefat eden İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin *Üsdü'l-Ğâbe*'si, sâlifü'l-ism İbn Hacer-i Askalânî'nin *el-İsâbe*'si, mu'cemât-ı tarihiyenin en müfidlerindedir. [s. 12] 571/1176 tarihinde vefat eden İbn 'Asâkir'in seksen cilt üzerine mürettep olan *Tarih-i Dimaşk*'ında⁴², 463/1071 tarihinde vefat eden Hatîb-i Bağdâdî'nin *Tarih-i Bağdâd*'ında⁴³ pek çok terâcim vardır.

*el-Eğânî*⁴⁴, *İkdü'l-Ferîd*⁴⁵, *Keşkül*⁴⁶, *Mustazraf*⁴⁷, *el-Beyân ve't-Tebyîn*⁴⁸, *Emâlî-i Seyyid Murtazâ*⁴⁹ gibi kütüb-i edebde de terâcim ve ahbâr-ı târihiyye pek ziyadedir.

³⁸ Ebu'l-Hayr Şemseddin el-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*. (haz.)

³⁹ Salâhuddin İbn Şâkir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*. (haz.)

⁴⁰ Salâhuddin es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. (haz.)

⁴¹ Doğrusu 463/1071. (haz.)

⁴² İbn 'Asâkir, *Tarîhu Medîneti Dimaşk*. (haz.)

⁴³ Hatîb el-Bagdâdî, *Tarîhu Bağdâd*. (haz.)

⁴⁴ Ebu'l-Ferec el-İsfahânî (356/967), *el-Eğânî*. (haz.)

⁴⁵ İbn Abdürabbih el-Kurtubî (328/940), *el-İkdü'l-Ferîd*. (haz.)

⁴⁶ Muhammed b. Hüseyin el-Âmilî (1031/1622), *el-Keşkül*. (haz.)

⁴⁷ Ebu'l-Feth Muhammed b. Ahmed el-İbşîhî (850/1446), *el-Mustazraf fi Külli Fennin Mustazraf* (haz.)

⁴⁸ Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhız (256/869), *el-Beyân ve't-Tebyîn*. (haz.)

⁴⁹ Ebu'l-Kâsım Ali b. Hüseyin Şerîf el-Murtazâ (436/1044), *Emâlî'l-Murtazâ: Ğurerü'l-Fevâid ve Dürerü'l-Kalâid*. (haz.)

5. Tarih-i Umûmî

Karn-ı sâlis-i hicrînin nısfına kadar ehl-i İslam indinde tarih kitapları megâzî ve siyer ve fütûh ve tabakâttan ibaret idi. Bu tarihten sonra tarih-i umûmiye nöbet geldi. Tarih-i umûmî yazarların akdemi, İbn Vâzih el-Ya'kûbî [292/905]'dir. *Tarih-i Ya'kûbî*⁵⁰ iki cilttir. Cild-i evvel, akvâm-ı kadîmeden bâhistir. Cild-i sâni, zuhûr-ı İslam'dan 256/870 sene-i hicriyesine kadar güzêrân olan vukû'ât-ı İslâmiyyeyi hâkîdir. [s. 13] Müctehid-i mutlak ve müfessir-i şehîr, müverrih Ebu Cafer İbn Cerîr et-Taberî (vefatı 310/922)'nin onüç cilt *Tarih-i kebîrî*⁵¹, Mes'ûdî (vefatı 346/956)'nin *Ahbârü'z-Zamân*'ı ile *Murûcü'z-Zeheb*'i, Hamza el-İsfahânî'nin 350/961 sene-i hicriyesinde tahrîr ettiği *Tarih*'i⁵², İbn-i Cevzî (vefatı 597/1201)'nin *el-Muntazam*'ı, İbnü'l-Esîr'in (vefatı 630/1233) oniki cilt *Tarîhu'l-Kâmil*'i⁵³, Sibt İbn-i Cevzî (vefatı 654/1256)'nin *Mir'âtü'z-Zamân*'ı, Hama mülûk-i Eyyûbiyye'sinden Ebu'l-Fidâ'nın (vefatı 732/1331) *el-Muhtasar*'i⁵⁴, İbnü'l-Verdî'nin (vefatı 749/1348) *Tarih*'i⁵⁵, müverrih-i zü-fünûn İbn Haldun'un (vefatı 808/1406) *Tarih*'i⁵⁶ meşhur tarih-i umûmîlerdendir.

Tarih-i İbn Haldun, mukaddimesindeki efkâr-ı hakîmâne ve usûl-i intikâd ile mümtazdır. Ümem-i kadîmenin hiçbirisi bu yolda bir tarih yazmamıştır. Mağrib ve Endülüs ahvâline dair en mufassal ve en mevsûk bir eserdir. 1041/1631 tarihinde vefat eden Ahmed el-Makkarî el-Mağribî, *Tarih-i İbn Haldun*'u şerh etmiştir.⁵⁷ [s. 14]

6. Tarih-i Medâyin

Müverrihîn-i İslâmiyyeden bazıları kitaplarını esmâ-i medîne ile telif etmişlerdi. Mârru'z-zıkr *Tarih-i Dımaşk* ile *Tarih-i Bağdad*, Tirmizî'nin (vefatı

⁵⁰ İbn Vâzih el-Ya'kûbî, *Tarîhu'l-Ya'kûbî*. (haz.)

⁵¹ İbn Cerîr et-Taberî, *Tarîhu't-Taberî* (*Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*). (haz.)

⁵² Ebu Abdullah Hamza b. Hasan el-İsfahânî (360/970), *Tarîhu Sinî Mülûki'l-Arz ve'l-Enbiyâ*. (haz.)

⁵³ Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*. (haz.)

⁵⁴ Ebu'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ali, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer* (*Tarîhu Ebi'l-Fidâ*). (haz.)

⁵⁵ Ebu Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer İbnü'l-Verdî, *Tarîhu İbnü'l-Verdî* (*Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*). (haz.)

⁵⁶ Ebu Zeyd Velîyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Tarîhu İbn Haldun* (*Kitâbu'l-İber*). (haz.)

⁵⁷ Kâtip Çelebi'de böyle bir bilgi bulunmakla birlikte (*Keşfü'z-Zunûn*, II, 1124) Makkarî'ye ait böyle bir eser günümüze ulaşmamıştır. (haz.)

255/869) *Tarih-i Buhara'sı*⁵⁸, İbn Mende'nin (vefatı 301/913) *Tarih-i İsfahân*'ı⁵⁹, Hâkim Ebu Abdullah en-Nisâbüri'nin (vefatı 405/1014) *Tarih-i Nisâbü'r*'u⁶⁰, Kadı 'İyâz el-Yahsubî'nin (vefatı 544/1149) *Sebte Tarihi*⁶¹, Muhammed b. Arslan el-Hârezmî'nin (vefatı 568/1172) *Hârezm Tarihi*⁶², Lisânüddîn Muhammed el-Kurtubî'nin (vefatı 776/1374) *Gurnata Tarihi*⁶³, Kutbüddîn Muhammed el-Mekkî'nin (vefatı 988/1580) *Mekke Tarihi*⁶⁴, İbn Şeybe en-Nemîrî (vefatı 262/876)⁶⁵ ile Zeyneddin el-Merâğî'nin (vefatı 816/1413)⁶⁶ Medine tarihleri, Ebu'l-Hasan el-Hazrecî'nin (vefatı 812/1409) *Tarih-i Yemen*'i⁶⁷, İbn 'Adîm el-Halebî'nin (vefatı 660/1262) *Halep Tarihi*⁶⁸, Takıyyüddin el-Makrîzî (vefatı 846/1442)⁶⁹ ile Ebî Abdullah el-Kudâ'î (vefatı 454/1062)⁷⁰ ve Celâleddin Suyûtî'nin (vefatı 911/1505)⁷¹ Mısır tarihleri, Ebû Hayyân Endelüsî (vefatı 745/1344)⁷² ile Ebu'l-Velîd b. el-Farazî'nin (vefatı 403/1013)⁷³ Endülüs tarihleri, İbn Beşkûvâl'in (vefatı 578/1182) İbnü'l-Farazî'ye yazmış olduğu zeyli⁷⁴, İbnü'l-Âbâr el-Kudâ'î'nin (vefatı 658/1260) *Tekmile*'si⁷⁵, [s. 15] sâlifü'l-ism Ahmed el-Makkarî el-Mağribî'nin *Nefhu't-Tîb*'i tarih-i bilâdın en meşhurlarındandır.

⁵⁸ Bu kitabın kaydını tesbit edemedik. (haz.)

⁵⁹ Ebu Zekerîya Yahya b. Abdillâh İbn Mende el-İsfahânî (445/1053), *Tarîhu İsfahân*, bk: *Keşfü'z-Zunûn*, I, 282. (haz.)

⁶⁰ *Keşfü'z-Zunûn*, I, 308. (haz.)

⁶¹ *Keşfü'z-Zunûn*, I, 295. (haz.)

⁶² Bu kitabın kaydını tesbit edemedik. (haz.)

⁶³ Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî Ahbâri (Tarihi) Ğurnâta*. (haz.)

⁶⁴ Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mekkî en-Nehrevâlî (ö. 990/1582), *el-İ'lâm bi-A'lâmî Beytillahi'l-Harâm*. (haz.)

⁶⁵ Doğrusu Ebu Zeyd Umer İbn Şebbe en-Nemîrî, *Tarîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*. (haz.)

⁶⁶ Bu kitabın kaydını tesbit edemedik. (haz.)

⁶⁷ Ebu'l-Hasan Muvakkuddin Ali b. Hasen el-Hazrecî, *el-'Ukûdü'l-Lü'lüyye fî Tarîhi'd-Devleti'r-Resûliyye*. (haz.)

⁶⁸ Ebu'l-Kâsım Kemâluddin Umer b. Ahmed İbnü'l-'Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Tarîhi Haleb*. (haz.)

⁶⁹ *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr fî Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr (el-Hıtat)*. (haz.)

⁷⁰ Ebu Abdillâh Muhammed b. Selâme el-Kudâ'î, *el-Muhtâr fî Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*. (haz.)

⁷¹ *Hüsnü'l-Muhâdara fî Tarîhi Mısr ve'l-Kâhira*. (haz.)

⁷² Ebu Mervan Hayyan b. Halef İbn Hayyan (469/1076), *el-Muktebes min Enbâi Ehli'l-Endelüs*. (haz.)

⁷³ Ebu'l-Velîd Abdillâh b. Muhammed İbnü'l-Farazî, *Tarîhu 'Ulemâi'l-Endelüs*. (haz.)

⁷⁴ Halef b. Abdülmelik İbn Beşkûvâl, *Kitâbu's-Sıla*. (haz.)

⁷⁵ Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Ebbâr el-Kudâ'î, *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*. (haz.)

7. Tarîh-i Hulefâ ve Mülûk-i İslâmiyye

Tarîh-i hulefâ yazarlarının akdemi, *es-Siyâse ve'l-İmâme* sahibi müverrih ve edîb-i şehîr İbn Kuteybe ed-Dîneverî (276/889)⁷⁶ ile Ebu Cafer Muhammed en-Nahvî (245/859)'dir⁷⁷. Dûlâbî Ebu Bîşr el-Ensârî'nin (311/923) *Ahbâr-ı Hulefâ'sı*⁷⁸, sâlifü'l-ism Hâfız Zehebî'nin hulefâ-i râşidîn tarihi⁷⁹ ve oniki cilt düvel-i İslâmiyye tarihi⁸⁰, Ebu Abdullah el-Kudâ'î⁸¹ ile Celâleddin es-Suyûtî'nin⁸² *Tarîh-i Hulefâ*'ları, Hüseyin ed-Diyarбекrî'nin (966/1559) *Tarîh-i Hamîs'i*, Ebu Şâme ed-Dımaşkî'nin (665/1267) *er-Ravzateyn'i*⁸³, İbn Said el-Halebî'nin (699/1300) *Mülûk-i Emsâr'i*⁸⁴, Ebu'l-Fadl el-Bâ'ûnî'nin (871/1466) *Karâinü's-Sülûk'ü*⁸⁵, Ebu Bekir Muzaffer billah'ın (454/1062) *Tarîh-i Muzaffer'i*⁸⁶, İbn Dihye Ömer el-Endelüsî'nin (633/1235) *Tarîh-i Âl-i Abbâs'i*⁸⁷, Abdurrahman-ı Bistâmî'nin (843/1439) *Nazmu's-Sülûk'ü*⁸⁸, [s. 16] tarîh-i hulefâ ve mülûk-i İslâmiyye'nin en meşhurlarındandır.

8. Evâil

Evâil-i vukû'at ve havâdise dair en evvel telif olunan kitap, Ebî Hilâl el-'Askerî'nin (395/1005) *Kitâbü'l- Evâil*'idir⁸⁹. *Evâil-i İbn Hacer*⁹⁰ ile *Evâil-i*

⁷⁶ *Kitâbü'l-İmâme ve's-Siyâse*. (haz.)

⁷⁷ Burada bahsedilen müellif, Ebu Cafer Muhammed İbn Habîb (245/859) olmalıdır. İbn Habîb'in *Tarîhu'l-Hulefâ* adında bir kitabı olduğu kaydedilmektedir. (haz.)

⁷⁸ Ebu Bîşr Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî el-Ensârî'nin bu isimde bir eserini tesbit edemedik. Yukarıdaki kitap ismi, aynı müellifin şu kitabının farklı bir adı olabilir: *ez-Zürriyyetü'l-Tâhire ve'l-Mutahhara*. (haz.)

⁷⁹ *Tarîhu'l-İslâm*'ın ilk kısımlarında. (haz.)

⁸⁰ *Düvelü'l-İslâm*. (haz.)

⁸¹ Ebu Abdillâh Muhammed b. Selâme el-Kudâ'î, *el-İnbâ'ani'l-Enbiyâ ve Tarîhu'l-Hulefâ*. (haz.)

⁸² *Tarîhu'l-Hulefâ*. (haz.)

⁸³ *Er-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*. (haz.)

⁸⁴ Bu kitabın kaydını tesbit edemedik. (haz.)

⁸⁵ Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Bâ'ûnî, *Tuhfetü'z-Zurefâ fî Tevârihi'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, yazma, Süleymaniye Kütüphanesi. (haz.)

⁸⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu (654/1256), *Mir'âtü'z-Zamân fî Tarîhi'l-A'yân*. (haz.)

⁸⁷ Ebu'l-Hattab Umer b. Hasan İbn Dihye el-Kelbî, *en-Nibrâs fî Tarîhi Hulefâi İbn-i'l-Abbas (Beni'l-Abbas)* (haz.)

⁸⁸ Abdurrahman b. Ali el-Bistâmî, *Nazmu's-Sülûk fî Tevârihi'l-Hulefâ ve'l-Mülûk*, yazma, Süleymaniye Kütüphanesi. (haz.)

⁸⁹ Ebu Hilâl Hasan b. Abdullah el-'Askerî (400/1009), *el- Evâil*. (haz.)

Suyûtî⁹¹ ve Dûkakînzâde'nin (1013/1604) *Ezhâru'l-Cemâil*'i⁹² ve Alaadin Ali Dede'nin (998/1590) tarihinde yazdığı *Muhâdaratü'l-Evâil*'i⁹³ en ziyade mütedâvel olan kütüb-i evâilendir.

9. Eyyâm-ı Arab

Eyyâm-ı Arab⁹⁴ hakkında Ebu 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ el-Basrî (210/825)⁹⁵ ile sâhibü'l-*Eğânî* Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin el-İsfahânî'nin (350/961) kitapları, ve âsâr-ı kadîme-i Arab hakkında Şihâbüddin Ahmed en-Nüveyrî'nin (732/1332) telif ettiği *Nihâyetü'l-Ereb*'i bu nevi kitapların en güzellerindedir.

10. Ensâb

Ensâbda ibtidâ kitap telif eden, imâmü'n-nessâbîn Hişam b. Muhammed b. Sâib [s. 17] el-Kelbî (204/819)'dir. *el-Cemhere*'si⁹⁶ meşhurdur. Ahmed b. Yahya el-Belâzürî'nin (279/892) *Ensâbu'l-Eşraf*'ı, Ebu Cafer Muhammed en-Nahvî'nin *Ensâbu's-Şu'arâ*'sı⁹⁷, İbn 'Ukbe'nin⁹⁸ (828/1425) *Ensâb-ı Ebî Tâlib*'i, Zübeyr b. Bekkâr el-Kuraşî (256/870)⁹⁹ ile İbn Kudâme'nin (620/1223)¹⁰⁰ *Ensâb-ı Kureyş*'i, Abdülkerim es-Sem'ânî'nin (562/1167) sekiz cilt *Kitâbü'l-*

⁹⁰ İbn Hacer bu eserin müstensihidir. Müellifi ise Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Aybeg ed-Dimyâtî, *İttikâtü'l-Meknûn min Evâili Ebî'n-Nûn*, yazma, Süleymaniye Kütüphanesi. (haz.)

⁹¹ *el-Vesâil fî Müsâmereti'l- Evâil (el-Vesâil ilâ Ma'rifeti'l- Evâil)*. (haz.)

⁹² Celâleddin Suyûtî, *Ezhâru'l-Cemâil fî Vasfî'l- Evâil*, çev. Dukakinzade Osman Efendi, Türkçe yazma, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi. (haz.)

⁹³ Bosnevî Ali Dede (1007/1598), *Muhâdaratü'l-Evâil ve Müsâmeretü'l-Evâhir*. (haz.)

⁹⁴ Eyyâm-ı Arab, kabâil-i Arab arasında zuhur eden vekâyî'-i azîmeye denir: Yevmü'l-ficâr, yevmü'l-furât, yevmü bu'âs, yevmü'r-rabî', yevmü'l-bakî' gibi. (Müellif notu)

⁹⁵ *Eyyâmü'l-Arab Kable'l-İslam*. (haz.)

⁹⁶ *Cemheretü'n-Neseb*. (haz.)

⁹⁷ Bu yazarı tesbit edemedik. Ebu Cafer Muhammed İbn Habîb (245/859)'in *Kitâbü men Nüsibe ilâ Ümmihî mine's-Şu'arâ* adlı eserinden söz edilmek istenmiş olabilir. (haz.)

⁹⁸ Ahmed b. Ali b. Ukbe, *'Umdetü'l-Tâlib fî Nesebi Ali b. Ebî Tâlib*, yazma, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi. (haz.)

⁹⁹ *Cemheretü Nesebi Kureyş ve Ahbâruhâ*. (haz.)

¹⁰⁰ *et-Tebyîn fî Ensâbi'l-Kureşiyîn*. (haz.)

Ensâb'ı¹⁰¹, Muhibbüddin en-Neccâr el-Bağdâdî'nin (643/1245) *Ensâbu'l-Muhaddisîn*'i¹⁰², kütüb-i ensâbın en meşhurlarındandır.

11. Menâkıb

Kütüb-i menâkıb hepsinden ziyadedir. En ziyade hulefâ-i râşidîn, sahâbe-i güzîn, ahyâr-ı tâbi'în, eimme-i müctehidîn bâ-husûs eimme-i erba'a, ulemâ-i dîn, 'ârifîn, âl-i Ali, benî Abbas hakkında yazılmıştır.

12. Derecât-ı Müverrihîn-i İslâmiyye

Müverrihîn-i İslâmiyye yalnız tarih ile mütevağğil olmayıp ilm-i hadîs ve fıkıh ve lugat ve nahiv ve edeb gibi fûnûn-ı 'âliyede teferrüd ve temeyyüz etmişler idi. [s. 18]

Umûmiyyet itibariyle muhaddisînin tarihleri daha mevsûktur. Üdebânın yazdıkları tarih, muhaddisîn ve fukahânın yazmış oldukları tarih kadar mevsûk değildir. Meşâhîr-i müverrehînden İbn Cerîr et-Taberî, muhaddis ve müctehid-i mutlaktır. *Tarih*-i kebîri, kütüb-i ehâdis gibi esânîd ile yazılmıştır.¹⁰³ Mes'ûdî edîbdir. Tirmizî, Buhârî, İbn Ebî Hayseme (279/892), İbn Cevzî, 'Alemüddîn Ebu Muhammed el-Birzâlî (739/1338), İbnü'l-Esîr, İbn Hacer, Hâfız Zehebî, Suyûtî e'âzım-ı muhaddisîndendir. İbn Kesîr (774/1372) hem muhaddis ve hem de müfessirdir. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'si gayet mevsûktur. İbn Haldun hakîm-i zû-fûnûndur. İbn Kuteybe edîbdir. 855/1451 tarihinde vefat eden 'Aynî, hem muhaddis ve hem fakihdir. Ebu'l-Fidâ mütefennin ve edîbdir. İbn Verdî, İbn 'Adîm el-Halebî fukahâdandır. Makkarî edîbdir.

13. Tarîh-i Sinîn ve Tarîh-i Ümem

Müellefât-ı tarîhiyyenin bir kısmı sinîn, bir kısmı da devlet ve ümmet itibariyle yazılmış idi. [s. 19] Ez-cümle *Tarih-i Mes'ûdî*, *Tarih-i Fahrî*¹⁰⁴, *Tarih-*

¹⁰¹ *el-Ensâb*. (haz.)

¹⁰² Ebu Abdillâh Muhammed b. Mahmud İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, *el-Müstefâd min Zeyli Tarihi Bağdad*. (haz.)

¹⁰³ Ancak bunlarda esânîd-i kaviyye olduğu gibi bir kısmı da esânîd-i vâhiyedir ki kurûn-ı kadîmeye ta'alluk eden ahbâr ve rivâyâtın ekserîsi işbu esânîd-i vâhiyeye ma'tûftur. (Müellif notu)

¹⁰⁴ Ebu Cafer Muhammed b. Ali İbnü't-Tiktaka (709/1309), *el-Fahrî fi Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*. (haz.)

i İbn Haldun devlet itibariyle, *Tarîh-i İbn-i Cerîr*, *Tarîh-i İbn-i Esîr*, *Tarîh-i İbn-i Kesîr*, *Tarîh-i Ebî'l-Fidâ*, *Sârimüddîn el-Mısrî'nin* (790/1388) tarihi¹⁰⁵, *İbn Sa'îd'in* (673/1274) tarihi¹⁰⁶, *İbn Ebî Tayy'ın* (630/1233) tarihi¹⁰⁷, *Zehebî tarihi*¹⁰⁸, *Nüreddîn Hasan el-Halebî'nin* (779/1377) *ed-Dürretü'l-Eslâk fi Devleti'l-Etrâk* namındaki tarihi, *Makrîzî Tarihi*¹⁰⁹ sinin itibariyle yazılmış idi.

Müellefât-ı tarîhiyye içinde yirmi, kırk, elli, seksen cilt üzere müretteb olanlar nâdir değildir. *Ez-cümle Hâfız Muhibbüddîn et-Bağdâdî'nin Tarîh-i Bağdad Zeyli*, *Nüveyrî'nin Nihâyetü'l-Ereb'i* otuz cilttir. *İbn Sâ'î'nin tarihi* (674/1275) otuz ciltten ziyadedir. *Ahbâru'z-Zamân*, *Zehebî'nin Siyerü'n-Nübelâ'sı*, *Tarîh-i Yemenî*¹¹⁰, *İbn Fazlullah ed-Dımaşkî'nin* (749/1348) *Mesâlikü'l-Ebsâr'ı*¹¹¹ yirmişer cilttir. *Belâzürî*, *Ensâbü'l-Eşrâf'ı* yirmi cilt kitapta yazdığı halde ikmal edememiştir. *İbn 'Adîm el-Halebî'nin Tarîh-i Haleb'i*, *Hatîb-i Bağdâdî'nin Tarîh-i Bağdâd'ı*, *Mir'âtü'z-Zamân* kırkar cilttir. *Ebu Hayyân'ın Tarîh-i Endelüs'ü*¹¹² altmış, *Tarîh-i Hârezm*¹¹³ ve *Tarîh-i Dımaşk* seksener cilttir.

Bin tarihine kadar lisân-ı Arab üzere yazan müverrihîn-i İslâmiyyenin meşâhîri bunlardan ibaret idi. Bin tarihinden sonra en meşhur müverrihîn ber-vech-i âfî beyan olunur: *Ebu'l-Abbas ed-Dımaşkî* (1019/1610), *Şihâbüddîn el-Hafâcî* (1069/1659), *Ahmed b. Selâme el-Kalyûbî* (1069/1659), *İbnü'l-İmâd el-Hanbelî* (1089/1678), *Muhammed el-Muhibbî* (1111/1699), *Muhammed el-Murâdî* (1206/1791), *Abdullah eş-Şarkâvî* (1227/1812), *Abdurrahman el-Cebertî* (1237/1822), *Osman el-Basrî* (1250/1834).

Asr-ı ahîrde 1290/1873'te vefat eden *Rifâ'a et-Tahtâvî'nin*¹¹⁴, [s. 20 ve 21]¹¹⁵ 1304/1886'da vefat eden *Ahmed b. Zeynî Dahlân'ın*¹¹⁶, yine sene-i

¹⁰⁵ *Sârimüddîn İbrahim b. Muhammed İbn Dokmak* (809/1407), *el-Cevheru's-Semîn fi Siyeri'l-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtin*. (haz.)

¹⁰⁶ Bu kitabın kaydını tesbit edemedik. (haz.)

¹⁰⁷ *Yahya b. Hâmid İbn Ebî Tayy*, *Me'âdinü'z-Zeheb fi Tarihi'l-Mülûk ve'l-Hulefâ ve Zevi'r-Rütüb*. (haz.)

¹⁰⁸ *Tarîhu'l-İslam*. (haz.)

¹⁰⁹ *es-Sülûk fi Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. (haz.)

¹¹⁰ Bu eseri tesbit edemedik. (haz.)

¹¹¹ *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*. (haz.)

¹¹² *El-Muktebes fi Ahbâri Beledi'l-Endelüs*. Bu eser de tek cilttir. (haz.)

¹¹³ Bu eseri tesbit edemedik. (haz.)

¹¹⁴ *Envâru't-Tevfiki'l-Celîl fi Ahbâri Mısr ve Tevşik-ı Benî İsmâîl*. (haz.)

¹¹⁵ 3773 no'lu nüshanın 21. sayfasında, 20. sayfanın bir kısmı tekrar yazılmıştır. (haz.)

¹¹⁶ *el-Fütühâtü'l-İslâmiyye ba'de Muhiyyi'l-Fütühâtü'n-Nebeviyye*. (haz.)

mezbûrede vefat eden Abdülhay el-Leknevî'nin¹¹⁷, 1307/1889'de vefat eden Sıddık Han el-Hüseynî'nin¹¹⁸, 1311/1893'de vefat eden Ali Mübârek'in¹¹⁹ eserleriyle Ahmed en-Nâsırî'nin Mağrib-i Aksâ tarihinden bâhis dört cilt *el-İstüksâ'sı*¹²⁰, Azimzâde Refik Bey'in *Eşher-i Meşâhîr-i İslâm*'ı¹²¹ âsâr-ı nefîsendedir.

14. Lisân-ı Fârisî ve Türkî Üzere Yazılan Kütüb-i Tarih

Lisân-ı Fârisî ve Türkî üzere yazılan kütüb-i tarih de pek çoktur. Nâsıruddîn Beyzâvî'nin (684/1285) *Nizâmü't-Tarih*'i¹²², Fazlullah'ın (698/1299) *Tarih-i Mu'cem*'i¹²³, Abdullah Vassâf b. Fazl eş-Şîrâzî'nin 711/1311 tarihinde telif ettiği *Tarih-i Vassâf*'ı¹²⁴, Reşîdüddin Fazlullah'ın (718/1318) *Câmi'u't-Tevârih*'i, Mu'înüddîn el-Yezdî'nin 757/1356 tarihinde yazmış olduğu *Tarih-i Âl-i Muzaffer*'i¹²⁵, Nureddin Lütfullah el-Herevî (834/1430)¹²⁶ ile Cemaleddin el-Kâşânî'nin (836/1432)¹²⁷ *Zübdetü't-Tarih*'leri, Şerefeddin el-Yezdî'nin (850/1446)¹²⁸ *Zafernâme*'si, Kemâleddin es-Semerkindî'nin (887/1482) *Matla'u's-Sa'deyn*'i, Fazlullah Şihâb er-Rûmî'nin 861/1457 tarihinde yazdığı [s. 22] *Behcetü't-Tevârih*'i, Muhammed Hümâmüddin Mîrhond'un (903/1497) *Ravzatü's-Safâ*'sı, Muslihuddin el-Lârî'nin (979/1571) *Mir'âtü'l-Edvâr*'ı, Gıyâseddin b. Hümâmiddin'in 927/1521 tarihinde telif ettiği *Habîbü's-Siyer*'i¹²⁹,

¹¹⁷ Leknevî'nin tarih ile ilgili şu eserini tesbit edebildik: *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*. (haz.)

¹¹⁸ Ebu't-Tayyib Muhammed Sıddık Hasan Han (1307/1890), *Et-Tâcü'l-Mükellel min Cevâhiri Meâsiri't-Tirâzi'l-Âhir ve'l-Evvel*. (haz.)

¹¹⁹ Ali Paşa el-Mübârek (1311/1893), *el-Hutatü't-Tevfikayyetü'l-Cedîde li-Mısr el-Kâhire*. (haz.)

¹²⁰ Ahmed en-Nâsırî bu kitabı tahkik etmiştir. Müellifi ve kitabın tam adı şöyledir: Ebu'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Halil Şelâvî (1315/1897), *Kitâbü'l-İstüksâ li-Ahbâri Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ*. (haz.)

¹²¹ *Eşheru Meşâhîri'l-İslâm fi'l-Harb ve's-Siyâse*. (haz.)

¹²² *Nizâmü't-Tevârih*. (haz.)

¹²³ Fazlullah b. Abdillâh, *el-Mu'cem fi Âsâri Mülûkü'l-'Acem* (haz.)

¹²⁴ Şihâbeddin Abdillâh b. Fazlullah Şîrazî Vassâf, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*. (haz.)

¹²⁵ *Tarih-i Âl-i Muzaffer Mevâhib-i İlâhî (Mevâhib-i İlâhî Tarih-i Muzafferî)*, yazma, Süleymaniye Kütüphanesi. (haz.)

¹²⁶ Hâfız Ebu Lütfullah b. Abdillâh el-Herevî, *Zübdetü't-Tevârih*, yazma, Süleymaniye Kütüphanesi.

¹²⁷ *Zübdetü't-Tevârih*. (haz.)

¹²⁸ 858/1454. (haz.)

¹²⁹ Gıyâseddin Muhammed b. Hümâmiddin Hândmîr (942/1535), *Habîbü's-Siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*. (haz.)

İdrîs-i Bitlisî'nin (930/1524) *Heşt Bihişt*'i¹³⁰, Emîr Yahya el-Kazvîni'nin (960/1553) *Lübbü't-Tevârih*'i, Cemal el-Hüseynî'nin (1000/1592) *Ravzatü'l-Ahbâb*'i, Şeref Han Bitlisî'nin 1005/1596 sene-i hicriyyesine kadar yazdığı *Tarih-i Mîr Şeref*'i, Devlet-i Bayındırıyye¹³¹ hakkında yazılan '*Âlem-ârâ Tarihi*'¹³², *Ateşgede-i Âzer Tarihi*'¹³³, lisân-ı Fârisî üzere yazılan tarihlerin en meşhurlarındandır.

Asr-ı ahîrde yazılan *Tarih-i Nâsiri*¹³⁴, *Tarih-i İran*¹³⁵, *Nâsihu't-Tevârih*¹³⁶, İrânîyân indinde makbul ve gayet meşhurdur.

Lisân-ı Arabî ve Fârisî üzere yazılan kitaplardan bir kısmı Türkçe'ye tercüme edilmiştir: [s. 23] Taberî¹³⁷, *Ravzatü's-Safâ*¹³⁸, *Ravzatü'l-Ahbâb*¹³⁹, *Vefeyâtü'l-A'yân*¹⁴⁰, *Şakâik-ı Nu'mâniyye*¹⁴¹, *Sahâifü'l-Ahbâr*¹⁴² bunlardandır.

* * *

¹³⁰ Kâtip Çelebi'nin beyanına göre *Heşt Bihişt* tarihi, en evvel yazılan tarih-i Osmânî'dir. Ondan evvel yazılan Osmanlı tarihlerinde akvâl-i vâhiye çöktür; şâyân-ı itimat değildir. Onlara tarih-i Osmânî demekten ise tarih-i Osmânî dememek daha hayırlıdır. (Müellif notu)

¹³¹ Akkoyunlu Devleti. Bk: Faruk Sümer, "Bayındır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (haz.)

¹³² Ebu'l-Hayr Emînüddin Fazlullah b. Ruzbihan el-İsfahânî el-Huncî (927/1521), *Tarih-i Âlemârâ-yı Emînî*. (haz.)

¹³³ Âzer Lutf Ali Beg b. Ata Han, *Ateşgede*, yazma, Süleymaniye Kütüphanesi. (haz.)

¹³⁴ Muhammed Hasan Han, *Tarih-i Muntazam-ı Nâsiri*. (haz.)

¹³⁵ İzmirli'nin bu eseri telif ettiği döneme yakın zamanda yayınlanan bir eser: Abbas İkbâl, *Tarih-i Mufassal-ı İran*. (haz.)

¹³⁶ Bu kitabın kaydını tesbit edemedik. (haz.) (haz.)

¹³⁷ Mütedâvel olan Türkçe *Taberî*, meşâhîr-i müverrihînden İbn Cerîr et-Taberî'nin tamamen Tarih-i kebîri tercümesi olmadığı gibi kurûn-ı kadîmeye ait aksâmının ekserîsi de hurâfâttır. (Müellif notu)

¹³⁸ Muhammed Mirhond, *Terceme-i Ravzatü's-Safâ*, çev: Kemâlî Mehmed Çelebi, İstanbul 1258/1842. (haz.)

¹³⁹ Cemâleddin Atâullah Hüseyinî, *Ravzatü'l-Ahbâb*, çev: Magnisavî Benlizade, İstanbul 1267/1851. (haz.)

¹⁴⁰ İbn Hallikân, *Terceme-i Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zaman*, çev: Mehmed Rodosîzade, İstanbul 1280/1863. (haz.)

¹⁴¹ Taşköprüzade Ahmed Efendi, *Terceme-i Şakâik-ı Nu'mâniyye (Hadâiku's-Şakâik)*, çev: Mehmed Mecdî, İstanbul 1269/1853. (haz.)

¹⁴² Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Sahâifü'l-Ahbâr fî Tercemeti Câmi'u'd-Düvel*, çev: Ahmed Nedim, İstanbul 1285/1868. (haz.)

Lisân-ı Türkî üzere yazılan tarihlerin meşhurları bunlardır: Ali Şîr Nevâî'nin (906/1500) *Tarîh-i Enbiyâ*'sı, Ebu'l-Fazl Muhammed b. İdrîs el-Bitlisî'nin (987/1579) *Harîdetü'l-Âsâr*'ı¹⁴³, Mîr Muhammed tarafından 982/1574 tarihinde telif olunan *Câmi'u't-Tarîh*, 'Âlî'nin (1008/1599) *Künhü'l-Ahbâr*'ı, Nişancızâde'nin (1031/1622) *Mir'âtü'l-Kâinât*'ı, Karaçelebizade'nin (1069/1659) *Ravzatü'l-Ebrâr*'ı, Şehrîzade'nin (1169/1756) *Zübdetü't-Tarîh*'i, Nazmîzade'nin *Gülşen-i Hulefâ*'sı, Rıza'nın *el-Bey'u'l-Yesâr*'ı, Mercânî'nin *Müstefâdü'l-Ahbâr*'ı.

15. Tarîh-i Osmânî

Müverrihîn-i Osmâniyye, tarîh-i Osmânî'yi muhtelif tarzda yazmışlardır. [s. 24] Bir kısmı vekâyi'-i umûmiyye-i Osmâniyyeyi nazar-ı itibara almış, diğer kısmı vekâyi'-i husûsiyyeyi veya bir vak'a-i meşhûreyi veya birkaç seneye mahsus olan hâdisât-ı mühimmeyi zabt ve tahrîr etmişlerdir.

Taraf-ı devletten zabt-ı vekâyi'e memur olan vak'anüvîsânın¹⁴⁴ mufassal tarihleri ile bunların mülâhhası olan *Hemdemî*¹⁴⁵, *Gülşen-i Me'ârif*, *Hayrullah* ve *Haber-i Sahîh* tarihleri, vekâyi'-i umûmiyye-i Osmâniyyeden bâhis en güzel tarihlerdendir.

Selimmâmeler, Süleymannâmeler vekâyi'-i husûsiyyeye, *Mohaçnâme*, *Rodos Fethi*, *Sigetvar Fetihnâmesi* bir vak'a-i meşhûreye ve birkaç seneye mahsus olan vekâyi'-i mühimmeye dair yazılan âsârdandır.

Kütüb-i terâcime dair hayli kitaplar vardır: *Şakâik-ı Nu'mâniyye*'nin zeylleri, *Hadikatü'l-Vüzerâ*, *Devhatü'l-Meşâyih*, *Tezkiretü's-Şu'arâ*'lar en müfid terâcim kitaplarındandır. [s. 25]

* * *

Asr-ı ahîrde tarîh-i Osmânî ile beraber tarîh-i İslâm ve tarîh-i umûmî de çokça yazılmaya başlamıştır. *Tarîh-i Âlem*, *Mir'âtü'l-İber* tarîh-i umûmîye, *Mahmûdu's-Siyer*, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, *Hakâyıku'l-Kelâm*, *Kıyas-ı Enbiyâ*

¹⁴³ Doğrusu *Cerîde-i Âsâr ve Harîde-i Ahbâr* (A. Özcan, "Ebülfazl Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*). (haz.)

¹⁴⁴ Vak'anüvîsânın birincisi, 1008/1599 tarihinde irtihâl eden Meşhur Hasan Canzade Hoca Sadeddin Efendi merhumdur. En evvel vekâyi'-i Osmâniyyeyi yazan, Osman Gazi ricâlinden Aşık Paşa'dır. Müşârün ileyh ancak Devlet-i Osmâniyyenin zuhûrunu ve ahvâl-i ibtidâiyye-i tarîhiyyesini yazabilmiştir. (Müellif notu)

¹⁴⁵ Solakzade Mehmed Hemdemî (1069/1658)'nin eseri *Solakzade Tarihi* adıyla meşhurdur. (haz.)

tarîh-i İslâm'a, *Netâyicü'l-Vukû'ât* tarîh-i Osmânîye, *Sicill-i Osmânî* terâcime ait kitapların meşhurlarındandır.¹⁴⁶

D- Müverrihîn-i İslâmiyyenin Sıdk ve İhtimâmı

Tarîhu't-Temeddüni'l-İslâmî sahibi Corci Zeydân der ki: "Kütüb-i İslâmiyyenin rivâyâtında sıdk gâliptir. Çünkü ehl-i İslam, tenâkul-i ahbârda esânide alışmışlardır."

Corci Zeydân'ın bu sözü pek doğrudur. Ehl-i İslam'ca müverrihînin sâdıku'l-kavl olması, taassub ve garazı terk etmesi, nakl-i havâdiste ziyade ve noksan etmemesi, râvîlerin ensâbını, ahvâlini, vefeyâtını bilmesi, şerâit-i cerh ve ta'dîle vâkıf olması şart-ı a'zamdır. [s. 26]

Sadr-ı İslam'da zuhûr eden vekâyi' o derece vüsûk ile malumdur ki dîn-i mübîn-i İslam -el-hak- bu babda temeyyüz etmiştir. Dünyada hangi kavim ve millet vardır ki vekâyi'-i kadîmesini ehl-i İslam kadar muhafaza etmiş olsun? Hangi kavim vardır ki rivâyât-ı za'îfeyi rivâyât-ı sahîhadan tefrîk için esânidi nazar-ı itibara alsın? Zu'afâ ve kezzâbîni teşhîr etsin?¹⁴⁷ [s. 27]

¹⁴⁶ Pek yeni olan eserler ile, müellifleri malum olduğundan zikirlerinden sarf-ı nazar olunmuştur. (Müellif notu)

¹⁴⁷ Zu'afâ ve kezzâbîn hakkında en evvel eser yazan, ashâb-ı Ebî Hanîfe'den Yahya b. Sa'îd el-Kattân'dır (198/813). Eimme-i hadîsten Yahya b. Ma'în (233/847) ile Ali b. el-Medîni (234/848) de müşârûn ileyhe peyrev olmuşlardır. Kezzâbînin rivayetleri katıyyen merdûddur. Meşâhîr-i kezzâbîn bunlardır: Ahmed b. Abdîllah el-Cüybârî, Muhammed b. 'Ukkâşe el-Kirmânî, Muhammed b. Temîm el-Firyâbî, Meysere b. Abdirabbîh, Vehb b. Vehb b. Kesîr el-Kâdî, Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî (146/763), Muhammed b. Sa'îd eş-Şâmî, Ebu Davud en-Neha'î, İshak b. Necîh el-Malatî, Ğıyâs b. İbrahim en-Neha'î, Me'mûn b. Ahmed el-Bürdî, Muhammed b. Ziyâd el-Yeşkürî, İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahya, Mukâyil b. Süleyman, Ebu Ali el-Ehvâzî.

Esânîd-i vâhiye-i meşhûre şunlardır:

- 1- Sadaka ed-Dakîkî 'an Ferkad b. Yakub el-Basrî 'an Mürre et-Tayyib 'an Ebî Bekir es-Siddîk.
- 2- Amr b. Şemir 'an Cabir el-Cu'fî 'an el-Hâris el-A'ver 'an Ali b. Ebî Tâlib.
- 3- es-Seriy b. İsmail 'an Davud b. Yezîd el-Evdî 'an ebîhi Yezîd 'an Ebî Hureyre.
- 4- Muhammed b. Mervan es-Süddî es-Sağîr 'an Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî 'an Ebî Salih Bâzân 'an İbn Abbas.
- 5- Hafis b. Ömer el-'Adenî 'an Hakem b. Ebân 'an İkrime 'an İbn Abbas.
- 6- Hâris b. Şibl 'an Ümmî'n-Nu'mân 'an Âişe.
- 7- Abdurrahman el-Muhâribî 'an Nehşel b. Sa'îd 'an Dahhâk 'an İbn Abbas.
- 8- Şerîk 'an Ebu Fezâre 'an Ebî Zeyd 'an İbn Mes'ûd.

Hakâyık-ı İslâmiyye, siyâset-i şer'îyye, siyer-i celîle-i Muhammediyyeye bi-hakkın vâkıf olmak isteyen, müellefât-ı mu'tebere-i İslâmiyyeye ve hatta ümmehât-ı kütüb-i hadîse¹⁴⁸ müracaat etmelidir. [s. 28] Yoksa hakâyık-ı tarîhiyye, vekâyi' ve medeniyyet-i İslâmiyye hakkında bir fikr-i sâlim edinemez. E'âzım-ı müverrihîn-i İslâmiyyenin enâfis-i âsârına ve muhâkemât-ı tarîhiyyelerine bîgâne kalır; rivâyât-ı sahîhayı rivâyât-ı vâhiyeden fark ve temyiz edemez. [s. 29]

Hulâsa-i kelâm, a'lâm-ı İslâmiyyeden nice müverrih gelmiştir ki her biri devr-i celîl-i İslâm'ın ulûm ve fûnûnca ne kadar parlak asırlar geçirdiğini isbat eder. 1068/1658'de vefat eden Kâtip Çelebi merhumun Arabiyyü'l-ibâre telif ettiği *Keşfü'z-Zunûn*'da bin üçyüzden ziyade kütüb-i tarih ta'dâd olunur. Fakat *Keşfü'z-Zunûn*'da mesâib-i İslâmiyyeye sebep olan zaleme-i müstebiddenin hîn-i istilâlarında zayı olanlar ta'dâd olunmamıştır. Eğer ehl-i İslam tarafından yazılan kütüb-i tarih zamanımıza kadar vâsıl olsaydı hiç şüphe yoktur ki on bini tecavüz edecekti. Akvâm-ı kadîme ve muâsıranın hiç birinde bu kadar kesret-i te'lîfât görülmemiştir. [s. 30]

İsmail Hakkı

İzmirli¹⁴⁹

9- Davud b. el-Hucr 'an Fahr 'an ebîhi 'an Ebân b. Ebî 'Ayyâş 'an Enes b. Mâlik.

10- Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh 'an Şihâb b. Hırâş 'an İbrahim b. Yezîd 'an İkrime 'an İbn Abbas.

Sa'lebî'nin *Kıyas-ı Enbiyâ*'sı, Vâkıdî'nin *Fütûhu's-Şâm*'ı, mevsûk ve muteber değildir. İskenderiye, Dimyat, Basra, Bağdat, Kazvin, Ürdün, Cidde, Askalân, Nusaybin, Antakya, Horasan, Buhara, Semerkant, Hârezm gibi bilâdın fezâiline, Kostantiniyye, San'â, Taberiyye, Antakya gibi bilâdın zemmine dair rivayet olunan ehâdis, bi-tamâmihâ mekzûb ve mevzû'dur.

Hazret-i İbrahim'in, Hazret-i İsmail'in boynuna bıçak vurup bıçağın kesmemesi, Hazret-i Eyüb'e cüzzam isabet edip bedeninden kurtlar düşmesi, Uriya [veya Orya] kıssası, Sahra-i Beytü'l-Makdis'te kadem-i şerifin eseri bulunması, Abdü'l-Kays elçilerinin hîn-i vürûdunda sabîhu'l-vech bir çocuğun bulunması üzerine Fahr-i âlem efendimizin arkada oturması, garânîk meselesi, Zeyneb kıssasının ilâvâtı, Hazret-i Ömer'in oğlu hakkında hadd-i zina icrası, Fahr-i âlem efendimizin ğâr-ı Sevr'de buldukları esnada mağaranın ağzında bir ağaç bitmesi, mağara derûnunda bir kapı açılıp orada bir nehir müşahade edilmesi gibi ahbâr tamamiyle ekâzib ve mevzû'attandır. (Müellif notu)

¹⁴⁸ Şâyân-ı teessüftür ki zamanımızda hadîs-i şerif yalnız teberrük için okunuyor. İlm-i hadîsin tarih ve ilm-i fıkha, daha doğrusu hakâyık-ı İslâmiyyeye ettiği hizmet nazar-ı itibara alınmıyor. İşte bundan dolayı ekser-i bilâd-ı İslâmiyyede bida' ve evhâm pek ziyade münteşirdir. (Müellif notu)

¹⁴⁹ Bu makalede esas aldığımız nüshada yazarın ismi bulunmamaktadır. Yazarın isim ve imzası, eserin Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı bölümü, 3756 no'lu nüshasının sonunda yer almıştır. (haz.)